

трудящих селян до колгоспів, де тільки й можуть вони зберегти себе від небезпеки зубожіння і голоду...”[Там само: с. 51]. Це — 33-й рік...

Колективізація “успішно” закінчилася небаченим голодомором в Україні. Цим хресним шляхом пройшло і селянство Кіровоградщини.

1. Героїзм і трагедія Холодного Яру — К., 1996. 2. ДАКО. — ФП — 71. — Оп.1 — Спр.35. 3. ДАКО. — ФП — 71. — Оп.1 — Спр.43. 4. ДАКО. — ФП — 71. — Оп. 1 — Спр. 55. 5. ДАКО. — ФП — 71. — Оп. 1 — Спр. 57. 6. ДАКО. — ФП — 71. — Оп.1 — Спр.64. 7. ДАКО. — ФП — 71. — Оп. 1 — Спр. 66. 8. ДАКО. — ФП — 71. — Оп. 1 — Спр. 67. 9. ДАКО. — ФП — 71. — Оп. 1 — Спр. 75. 10. ДАКО. — ФП — 71. — Оп. 1 — Спр. 76. 11. ДАКО. — ФП — 71. — Оп. 1 — Спр. 77. 12. ДАКО. — ФП — 71. — Оп. 1 — Спр. 83. 13. ДАКО. — ФП — 219. — Оп. 1 — Спр. 31. 14. ДАКО. — ФП — 219. — Оп. 1 — Спр. 44. 15. ДАКО. — ФП — 219. — Оп. 1 — Спр. 49. 16. ДАКО. — ФП — 219. — Оп. 1 — Спр. 58. 17. ДАКО. — ФП — 437. — Оп. 1 — Спр. 36. 18. ДАКО. — ФП — 437. — Оп. 1 — Спр. 58. 19. ДАКО. — ФП — 437. — Оп. 1 — Спр. 71. 20. ДАКО. — ФП — 2597. — Оп. 1 — Спр. 3. 21. ДАКО. — ФП — 5907. — Оп. 2р — Спр. 3549. 22. ДАКО. — ФП — 5907. — Оп. 2р — Спр. 3640. 23. ДАКО. — ФП — 5907. — Оп. 2р — Спр. 3643. 24. ДАКО. — ФП — 5907. — Оп. 2р — Спр. 3646. 25. ДАКО. — ФП — 5907. — Оп. 2р — Спр. 3647. 26. ДАКО. — ФП — 5907. — Оп. 2р — Спр. 3666. 27. ДАКО. — ФП — 5907. — Оп. 2р. — Спр. 3676. 28. ДАКО. — ФП — 5907. — Оп. 2р — Спр.3683. 29. Коваль Р. Отамани гайдамацького краю. — К., 1991. 30. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. I. — К., 1976. 31. Кульчицький С. Ціна “великого перелому”. — К., 1991. 32. Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х рр. в Україні. — Донецьк, 1996. 33. Сталін Й. Рік великого перелому. Твори. Т. 12. — К., 1950. 34. Сталин И. К вопросам колхозного движения. — Ленинград, 1933. 35. Томахів В.Я. Сталінізм як різновид тоталітаризму (історико-політологічний аспект). — Автореф... канд техн. наук. — Львів, 2001. 36. Шаталіна Є.П. Селянські висилки під час колективізації (1928—1932 рр.). — К., 1997.

А.І. Кос,

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра філософії

БІЛОМОРСЬКІ СТОРІНКИ УКРАЇНСЬКИХ РОЗКУРКУЛЕНИХ У СПОГАДАХ КУЗЬМИ КАЗДОБИ

© Кос А.І., 2003

Проаналізовано інформацію із спогадів сучасника голодомору в Україні 1932—1933 рр., в'язня ГУЛАГу, уродженця сучасної Кіровоградщини Кузьми Коздоби. Розкрито суть репресивної комуністичної системи СРСР.

Наближається 75-ліття з часу здійсненої ГПУ акції із знищення українського селянства. Акція ця проходила під гаслом: Ліквідація куркуля як класу. Тоді протягом 1929—1931 рр. з України було депортовано в північні місцевості Росії сотні тисяч українських селянських родин.

Говорячи про трагічну долю селянства в часи т. зв. колективізації, російський письменник О. Солженіцин зазначав, що селяни — народ безсловесний, неписьменний, вони ні скарг не писали, ні мемуарів про це не залишили [3]. Але в той час, коли він писав ці рядки уже були опубліковані (йому не відомі) спогади саме про трагедію українських хліборобів, під час якої мільйони українських селян були перетворені на спецпереселенців і депортовані на північ Росії в тундру та тайгу, де більшість з них загинула. Автор цієї хроніки Кузьма Каздоба був учасником цієї велетенської селянської Голгофи [1].

Він народився 20 листопада 1907 р. на мальовничому хуторі Новий Ставок Арбузинської волості тодішнього Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Його батько, селянин-самостійник Прохір Сергійович Каздоба (1867—1932), як “політичний та соціально-небезпечний елемент” у 1921 р. був засуджений органами ЧК до смертної кари, яку згодом замінили на десятирічне ув’язнення. Тоді Кузьма — тринадцятирічний хлопчина стояв поруч згорьованої матері і тихо плакав, слухаючи жорстокий присуд нової влади. Через вісім років і його арештували й засудили разом з батьком на пожиттєве заслання.

Перед цим Кузьмі запропонували зректися батька і прізвища, відійти з батьківського дому. Батько просив не карати сина, бо він нічим не завинив перед владою і ще такий молодий. Прохор Каздоба помер від голоду, знущань, у страшній вологодській тюрмі, де не встигали хоронити померлих; у місті, де депортованих і ув’язнених, зокрема українців, було більше ніж корінних мешканців.

Трагічною була також доля інших членів великої родини Каздобів: вивезли до Сибіру родину брата Михайла з трьома маленькими дітьми (самого розстріляли у 1937 р). Вивезли всю (шестеро дітей) родину сестри Ганни, чоловіка її Андрія скатовано і заслано у Сиктивкарський концтабір. Інша сестра — Оксиня, залишивши рідну домівку, з родиною пішла у світ за очі.

Про варварське нищення українських хліборобів написано сьогодні немало. Але хроніка Кузьми Каздоби залишається цілком невідомою в Україні. Вона ж зображує долю багатьох родин; у ній згадуються сотні прізвищ і місцевостей, подані уривки листів від рідних (в окремих є описи сіл з часу голодомору). У книзі є згадки про випадки активного опору проти свавілля влади. Так у 1929—1930 рр. в с. Арбузинці на Херсонщині молодь організувала невеликий загін на чолі з Сергієм Ненькою. Загін роззброїв міліцію, звільнив арештованих селян, було також здійснено т. зв. “перекулачку”. Одночасно виник жіночий рух на захист храмів, зачинені церкви знову стали діючими; було утворено жіночу раду. Але незабаром карні органи радянської влади жорстоко придушили цей виступ; Сергія Ненька розстріляли, Михайла Купку, зв’язківця загону, порубали шаблями. Були здійснені нові жорстокі арешти, депортації селян на північ Росії.

Будучи учасником цих подій, Каздоба описав усе бачене та чує на засланні у т. зв. “селищах мук і смерті — тобто пересильних тюрмах біля Білого моря. Саме сюди його земляків — одвічних хліборобів-степовиків вивозили телятниками з рідного краю. Північні ліси з землянками та стодами з шести- або семиярусними дерев’яними нарами, на які постійно капала дощова вода і з яких щоранку треба було стягати мертвих (найчастіше дітей) вмістили в себе, здавалося, всю Україну.

Тут були селяни з Київщини, Полтавщини, Чернігівщини, Харківщини, Одещини, таврійці з Мелітопольщини (їх вивезли цілком безпідставно, але додому не відпустили) українці з Поволжя (ще їхні діди осіли біля великої російської ріки, а внуків вивезли лише за те, що живучи серед російського оточення, вони все ще визнавали себе українцями). Були навіть поодинокі галичани. Серед них — Матвій зі Львова, колишній січовий стрілець, який потрапив у російський полон, згодом осів у Таврії, звідси всю його родину депортували на далеку Північ.

Часто під пересильні тюрми там пристосовували також храми, що на той час уже світили голими стінами, вибитими настінними розписами. У середині храмів споруджували стрімкі багатоярусні нари, іноді вони мали до 10 рядів. Поверх церковної огорожі натягували кілька рядів колючого дроту. Біля дверей ставили варту.

Від холоду, голоду, страшних травм, за відсутності ліків і будь-якої медичної допомоги, хлібороби степового півдня (не маючи навичок роботи у лісі) масово калічилися, свідомо замерзали на морозі, божеволіли. Убогої пайки не вистачало навіть на одноразове споживання, а необхідно було часто пережити добу та 12 год важко працювати (часто при 40° морозі). Каздоба згадує як під час вантаження лісу на закордонні пароплави (в Архангельську) моряки викинули в море хліб. За ним у холодну воду стрибнуло кілька поселенців. Вони допливли до хліба, але повернутися на берег не всім вистарчило сили. Моряки з іноземних кораблів фотографували ці сцени. Вантажачи ліс, селяни часто прив'язували до деревини писані кров'ю листи, в яких сповіщали світ про свої муки.

Незважаючи на спеціальні заслони для виловлення втікачів, жахливі карцери, непокірні селяни тікали і тоді ловити їх допомагали комсомольці, міліція, працівники сільрад, місцеві селяни, яким за це (у нагороду) видавали цукор, чай, тютюн. Корінне населення жило дуже бідно: лише трохи родила картопля, люди майже ніколи не бачили білого хліба, побоювалися, що через спецпоселенців ще більше недоїдатимуть.

Втікали найчастіше до рідних місць, звідки їх знову повертали на лісоповал або ув'язнювали у страхітливих вологодських тюрмах. Каздоба згадує сім'ю, яка втекла, перебувши кілька днів перед цим у льодяному карцері на березі Білого моря. Вантажачи ліс на залізницю, група житомирських селян тікала з дітьми, зробивши на платформі криївку. Вночі на зупинці потягу маленький хворий хлопчик заплакав, втікачів викрили і запроторили до в'язниці. Земляк Каздоби Михайло Литвиненко, спійманий біля Ярославля і відісланий до вологодської в'язниці, отримуючи посилку з рідного краю, побачив як до неї простяглися ще одні руки. Так зустрілися батько і син. З великою симпатією згадує автор товаришів по недолі з неукраїнського середовища: донські козаки, грузини (як їх жартома називав земляк Каздоби — “брати Сталіна”); з ними українці ділили голодний пайок. Ці вихідці з теплого Кавказу (не дожили до своєї першої біломорської весни. З вдячністю згадує Каздоба тих поодиноких аборигенів, які простягали поселенцям руку помічі, з болем пише про дикі звичаї півночі: жорстокі побоїща, коли героїзмом вважалося найглибше встромити фінку в груди свого односельця; глумління над жінками, дітьми; повну відсутність громадського осуду негідного вчинку. Так, наглумитися над невинною дівчиною вважалося героїзмом. “О, бойкий парень”, — говорили при цьому. Коли ж так вчиняв старший чоловік, реакція була адекватною: “О, бойкий мужик”.

Жорстоко карав режим там, на дикому поселенні, за вільне слово, пісню. Своєрідною карою для підневільних була також обов'язкова праця в неділю та в дні великих християнських свят. Потомлені непосильною працею, виснажені голодним існуванням селяни бодай вночі спільно творили невелику молитву, окремі — знали і при можливості декламували поезію Т. Шевченка.

Кузьмі Каздобі після кількох невдалих спроб вдалося втекти з “селища мук і смерті”. Згодом він влаштувався на правах вільнонайманого робітника, а в 1937 р. виїхав з Архангельська в Україну. Военна завірюха закинула його в Німеччину. У 1948 він залишив табір для переміщених осіб у Фаленпостені і виїхав до Австралії. Там тривалий час працював садівником, був дуже активним громадським діячем української спільноти, одним з організаторів і провідників Товариства імені Миколи Зерова в Австралії [2].

Помер Кузьма Каздоба 11 квітня 1984 р. в Австралії у м. Аделаїді. Свої спогади Кузьма Каздоба видрукував за власний кошт.

1. Каздоба К. *Заметений шлях. Спогади про хресну дорогу розкуркулених.* — Мюнхен—Аделаїда: Інститут літератури ім. Михайла Ореста, 1974. — 367 с. Окремими частинами спогади друкувалися протягом 1958—1966 (з невеликими перервами) у журналі “Український самостійник”. — Мюнхен (ред. Б. Кордюк). 2. Костюк Г. *Зустрічі і прощання. Спогади.* — Едмонтон: Канадський інститут українських студій, 1987. — Кн. 1. — С. 140. 3. Солженицын А. *Архипелаг ГУЛаг.* — Париж, 1974. — Т. I. — С. 37.

Ю.В. Котляр

Миколаївський навчально-науковий центр
Одеського національного університету ім. І. Мечнікова

ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА ПОЛІТИКА КІНЦЯ 20-х рр. ХХ ст. — ПЕРЕДДЕНЬ ГОЛОДОМОРУ 1932—1933 рр.

© Котляр Ю.В., 2003

Розглянуті дискусійні проблеми хлібозаготівельної політики. Автор приділяє увагу аналізу зовнішніх і внутрішніх причин ситуації, що склалася в Україні у 20-х роках.

Наприкінці 1927 року в Україні загострилися відносини між сталінською тоталітарною системою, яка формувалася, та селянами-власниками. Це протистояння “породило” хлібозаготівельну кризу. Радянська історіографія до кінця 80-х років ХХ ст. стверджувала, що головною причиною її виникнення було небажання українських селян під впливом “куркулів” давати хліб місту. Українська історіографія вважала, що хлібозаготівельна криза в 1927—1928 рр. виникла у зв'язку з ринковими коливаннями цін на фоні зростання виробництва і товарного обороту сільськогосподарської продукції. Зернові труднощі кінця 1927 р. стали можливими через неправильне ціноутворення. З одного боку